

Yrkesutbildning och socialpolitik

JONAS OLOFSSON & JOHN ÖSTH

Vilken betydelse har den gymnasiala utbildningen för ungdomars försörjning? Och hur har förändringarna inom gymnasieskolan påverkat ungdomars villkor på arbetsmarknaden? Det är några av de frågor som behandlas i denna artikel. I artikeln jämförs också den svenska gymnasieutbildningen med utbildningsmodeller i andra länder. En slutsats är att gymnasieutbildningens inriktning och organisation har stor betydelse för såväl etablerings- som marginaliseringsmönster bland unga.

Inledning

De senaste åren har medfört stora förändringar av svensk utbildning på gymnasial och eftergymnasial nivå. All gymnasieutbildning är i dag 3-årig och även de yrkesförberedande utbildningarna ger behörighet för studier på högskolenivå. Samtidigt som gymnasieutbildningens struktur har förändrats har studerandevolymer på eftergymnasial nivå ökat dramatiskt.

Jonas Olofsson, docent, Ekonomisk-historiska institutionen & Socialhögskolan, Lunds universitet
John Östh, doktorand, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet

Yrkesutbildningarna har traditionellt ansetts ha en dubbel betydelse. Det ena motivet har varit tillväxt- och utbudsorienterat; att tillgodose arbetslivets behov av adekvat utbildad arbetskraft. Det andra motivet har varit socialpolitiskt; att motverka utslagning och underlätta ungdomars övergång från skola till arbetsliv. Det andra motivet måste också ses mot bakgrund av att rekryteringen av elever till studieförberedande respektive yrkesförberedande utbildningar har skett och fortfarande sker från olika sociala miljöer (Eriksson & Jonsson 1993, Murray 1994). Elever som väljer

akademiskt orienterade utbildningar på sekundär och tertiär nivå kommer oftare från hem där föräldrarna har utbildning och inkomster som överstiger genomsnittet, medan ungdomar som rekryteras till yrkesutbildningar oftare kommer från arbetarfamiljer.

Syftet med denna artikel är i första hand att belysa yrkesutbildningens betydelse utifrån det andra motivet, d.v.s. utbildningens betydelse ur socialpolitisk synpunkt. Med hjälp av deskriptiv statistik försöker vi ge en bild av hur villkoren sett ut för ungdomar som har följt olika utbildningar under det turbulenta 1990-talet. De variabler som behandlas är sysselsättning, arbetslöshet, inaktivitet och årsinkomster. Studien begränsar sig till »unga äldre« i åldern 20-24 år. Vårt syfte är således inte att jämföra olika utbildningar i termer av ekonomisk avkastning utan att undersöka om statistiken är förenlig med bilden av att den gymnasiala yrkesutbildningen har underlättat arbetsmarknadsetablering och försörjning för ungdomar som kommer från socialt och utbildningsmässigt mindre privilegierade hemförhållanden. Vi diskuterar också hur de förändringar som har skett av yrkesutbildningarna under 1990-talet, i mer akademisk riktning, kan påverka de sociala villkoren för yrkesutbildningens traditionella målgrupper framöver.

I det nästföljande avsnittet diskuteras långsiktiga förändringar i den svenska utbildningsmodellen mot bakgrund av internationella erfarenheter. Här presenteras översiktligt forskning om gymnasieutbildningens effekter och ökade betydelse för ungdomars etablering i arbetsli-

vet. I ett efterföljande avsnitt behandlas uppgifter om ungdomars sysselsättning, arbetslöshet och årsinkomster mot bakgrund av utbildning och sociala familjeförhållanden. Därefter fördjupar vi granskningen genom att titta närmare på enstaka program på gymnasial nivå, program som skiljer sig åt i bredd och arbetslivsanknytning.

Problembilden

En internationell utblick visar att yrkesutbildningens organisation hänger nära samman med förhållanden på arbetsmarknaden, och det som lite diffust brukar kallas för arbetsmarknadsrelationer – eller *industrial relations* på engelska (Thelen 2004). De centrala aktörerna är staten, arbetsgivarparterna och de fackliga organisationerna. Organisationen av den grundläggande yrkesutbildningen ser olika ut i olika länder, men det går att urskilja ett antal huvudmodeller. Olikheterna mellan dessa beror på skilda traditioner, bland annat för utbildningens frihet i relation till arbetslivet, statens roll i ekonomin samt politiska styrkeförhållanden mellan löntagare och arbetsgivarintressen (Ashton et al. 2000). Förutom den svenska yrkesutbildningsmodellen där utbildningen ges i offentlig regi, men där det alltid funnits inslag av partsinflytande, kan man hänvisa till den näringslivsorganiserade tyska modellen samt den nordamerikanska traditionen av huvudsakligen akademiskt inriktad utbildning på gymnasial nivå (se tablan nedan). I de två förstnämnda modellerna har staten

och partsintressena traditionellt spelat en betydande roll för kompetensförsörjningen i arbetslivet, medan företagen själva fått bära huvudansvaret i USA. Men modellerna är inte statiska. Den svenska yrkesutbildningsmodellen är som påtalades ovan inne i ett intensivt förändrings-skede. Det generella eller akademiskt inriktade utbildningsinnehållet betonas allt mer på gymnasial nivå. Dessutom har mer och mer av beslutskompetensen decentraliserats som en följd av kommunaliseringen av skolan i början av 1990-talet. Utbildningarna har blivit betydligt mindre standardiserade.

En tablå över utbildningsmodeller på sekundär nivå:

A. En näringslivsanknuten modell

- * Statlig lärlingslagstiftning
- * Kollektivavtalade utbildningsbestäm-
melser
- * Hög standardisering av utbildningen
- * Välutvecklat samarbete mellan företag
och partsorganisationer
- * Uppdelad utbildningsorganisation
- * Socialpolitisk anknytning
- * Länderexempel: Tyskland, Österrike
och Danmark

B. En statligt reglerad modell

- * Skolförlagd yrkesutbildning
- * Integrerad utbildningsorganisation
- * Begränsat lokalt inflytande. Hög
standardisering
- * Utrymme för partsinflytande
- * Socialpolitisk anknytning
- * Länderexempel: Sverige och Frankrike

C. En frivillig modell

- * Betoning på generell utbildning
- * Integrerad utbildningsorganisation
- * Betydande lokalt inflytande. Påtaglig
differentiering
- * Yrkesutbildning en frivillig angelägenhet
för enskilda företag
- * Svag socialpolitisk anknytning
- * Länderexempel: USA och Storbritan-
nien

Ibland används beteckningarna ett kooperativt, ett statsdirigerat och ett frivilligt system för att karakterisera de olika regimerna ur yrkesutbildningssynpunkt (ILO 1998). Det väsentliga är skillnaderna i ansvar för respektive finansiering av yrkesutbildningen. I den *kooperativa modellen* delas ansvaret för yrkesutbildningen av näringslivet, partsorganisationerna och staten. Det samma gäller finansieringen. I den *frivilliga modellen* spelar staten en mycket liten roll för yrkesutbildningens organisering och finansiering. Ansvaret för yrkesutbildningen vilar i huvudsak på enskilda företag och det samma gäller finansieringen. Något närmare samarbete mellan företag och/eller partsorganisationer för att stimulera yrkesutbildningen förekommer inte. Uttrycket den *statsdirigerade modellen* används för att belysa ett system där staten står för huvuddelen av yrkesutbildningens organisering och finansiering. Modellerna representerar olika sätt att komma till rätta med de marknadsmisslyckanden som brukar förknippas med utbildningsinvesteringar, d.v.s. osäkerheten om fördelningen av utbildningens kostnader respektive avkastning. I den frivilliga modellen överläts ansvaret och risktagan-

det helt på det enskilda företaget och den enskilde yrkesleven medan den kooperativa och statsdirigerade modellen representerar två olika sätt att reglera både ansvar och fördelning.

Utbildningens betydelse

Det finns en bred samsyn om kunskapsförsörjningens betydelse för företags utvecklingsmöjligheter, för effektiviteten i produktionen och den ekonomiska tillväxten. Det är inte heller särskilt kontroversiellt att påstå att omfattningen liksom spridningen av humankapital påverkar enskilda individers villkor på arbetsmarknaden och i förlängningen fördelningen av inkomster och livschanser. Inom EU är sysselsättningsgraden knappt 20 procentenheter lägre för lågutbildade kvinnor och män, definierade som dem som enbart har utbildning på grundskolenivå, jämfört med dem som har en gymnasial utbildning i åldrarna 15-64 år. Arbetslösheten är knappt 50 procent högre samtidigt som andelen som står helt utanför arbetskraften är 20 procentenheter högre bland de lågutbildade jämfört med genomsnittet för dem med gymnasial utbildning (European Commission 2003).

Förhållandena på arbetsmarknaden för dem med låg utbildning har också försämrats påtagligt under de senaste decennierna (Wadensjö 1997). Det finns flera olika förklaringar till detta. Som grundläggande orsak till minskad sysselsättning och större inkomstskillnader är det vanligt att peka på ökade kvalifikationskrav, bland annat i spåren av ny teknik och förändrade

arbetsorganisationer. Dessutom har en mer långtgående ekonomisk integration gjort den relativt högavlönade arbetskraften i de gamla industriländerna mindre konkurrenskraftig.¹ Mycket talar också för att försvagningen av de fackliga organisationerna i flera länder har bidragit till att dem med lägst utbildning erbjuds mindre kompetensutveckling i arbetslivet samtidigt som anställningsförhållandena blir allt otryggare (Machin & van Reenen 1998).

Internationell forskning om ungdomars etableringsvillkor i arbetslivet visar att de olika utbildningsmodellerna har betydande återverkningar på inkomstfördelning och försörjning. Länder med en reglerad övergång från skola till arbetsliv, via en välutvecklad yrkesutbildning, har i allmänhet bättre genomströmning (färre dropouts), lägre ungdomsarbetslöshet, färre ungdomar utanför både utbildning och arbetsliv (färre inaktiva) och mindre inkomstspridning (Ashton et al. 2000). Det omvända gäller nationer med en mer generellt inriktad utbildning av mindre standardiserad karaktär, d.v.s. där skillnaderna i utbildningsin-

---

1 Flera amerikanska studier pekar på betydelsen av teknikutveckling i allmänhet, och datorisering i synnerhet, som förklaring till den ökade efterfrågan på välutbildad arbetskraft och de collegeutbildades ökade löner relativt high schoolutbildade. Se bland annat Autor et al. (1997). Se även Machin & van Reenen (1998). Inom ramen för det EU-finansierade och komparativt upplagda *Newskills*-projektet framhöll också den svenske nationalekonomen, Erik Mellander, betydelsen av den tekniska förändringens – och i synnerhet datoriseringens – effekter på kunskapskraven och därmed indirekt på efterfrågan på arbetskraft (Mellander 1999).

riktning och kvalitet kan variera betydligt mellan olika skolor. Det sistnämnda gäller i USA medan Tyskland brukar framhållas som ett exempel på den första och reglerade utbildningsmodellen (Ryan 1999).

Utbildningsinriktning, social bakgrund och försörjning

Under 1990-talet genomfördes följaktligen betydande förändringar av den svenska gymnasieskolans struktur (Björklund et al. 2003). Skolor konkurrerades ut på ett annat sätt än tidigare genom beslutet från 1992 om att dels möjliggöra för föräldrar och elever att välja skola inom en kommun och dels att kommunerna skulle vara skyldiga att stödja friskolor, d.v.s. skolor som drivs i enskild regi. En långsiktig trend inom den svenska utbildningsmodellen mot ökad statlig kontroll och reglering bröts och ersattes med övergripande målstyrning och decentraliserat ansvar. Upplösningen av skolöverstyrelsen och länskolnämnderna, tillsammans med avvecklingen av de öronmärkta kommunbidragen, var några av uttrycken för den minskade statliga kontrollen.

Förutom kommunaliseringen av gymnasieskolan, som möjliggjorde betydande skillnader i resurser mellan olika skolor, innebar riksdagsbeslutet om det 3-åriga programgymnasiet från 1991 att det linjesystem som etablerades i samband med den integrerade gymnasieskolans tillkomst i början av 1970-talet avvecklades. Det nya 3-åriga programgymnasiet började introduceras 1994, men utvecklades fullt ut först under senare delen av 1990-talet.

I och med att vi här studerar utbildningsbakgrunden hos ungdomar i åldrarna 20-24 år innebär det att vi i huvudsak urskiljer försörjningsförhållandena för ungdomar med gymnasieutbildning inom ramen för det nu avvecklade (2-åriga) yrkeslinjesystemet.

De allmänt växande utbildningsvolymer under 1990-talet återspeglades i betydande förändringar i 20-24-åringarnas högsta utbildningsnivå. För det första var det en snabbt växande andel som uppnådde en utbildning på eftergymnasial nivå. Andelen ökade från sex procent av åldersgruppen 1990 till 21 procent 1999. För det andra var det en minskande andel av populationen som hade en gymnasial yrkesutbildning som högsta avslutade utbildning. Andelen minskade med 15 procentenheter under perioden, från 48 procent 1990 till 33 procent 1999. Andelen som hade grundskola som högsta utbildning förändras däremot inte nämnvärt utan utgjorde knappt 15 procent under samtliga år. En mindre grupp – mellan en och två procent av den totala populationen – hade ingen registrerad högsta utbildningsnivå. Det handlar sannolikt om sentida flyktinginvandrare vars utbildningsbakgrund är svår att bestämma.

En betydligt större andel av de unga kvinnorna hade en eftergymnasial utbildning. År 1990 hade drygt åtta procent av kvinnorna i populationen en eftergymnasial utbildning som högsta utbildningsnivå jämfört med knappt fem procent bland männen. 1999 var motsvarande andelar 24 procent bland kvinnorna och 17 procent bland männen. Fler män än kvinnor hade en yrkesorienterad utbildning på gymna-

siet, men skillnaderna avtog markant. 1990 var det 63 procent av männen som hade en yrkesorienterad gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå, jämfört med 41 procent bland kvinnorna. 1999 var andelarna 35 procent bland männen och 31 procent bland kvinnorna.

Skillnaderna mellan svenska ungdomar och ungdomar med invandrabakgrund var också betydande. Till att börja med var det betydligt fler ungdomar med invandrabakgrund som hade grundskolan som högsta avslutade utbildning. 1990 gällde detta knappt 26 procent av ungdomarna med invandrabakgrund jämfört med 13 procent av svenskarna. 1999 var andelarna i stort desamma. Betydligt färre av ungdomarna med invandrabakgrund hade en yrkesorienterad gymnasieutbildning. 1990 var det 37 procent av dessa som hade en yrkesorienterad utbildning som högsta avslutade utbildning jämfört med 50 procent av de svenska ungdomarna. 1999 var andelarna 27 procent respektive 34 procent. Skillnaderna mellan svenska ungdomar och ungdomar med invandrabakgrund var däremot betydligt mindre i andelarna med studieförberedande och högre utbildning. Det ska också tilläggas att skillnaderna genomgående var betydligt mindre mellan ungdomar som fötts av invandrade föräldrar i Sverige, å ena sidan, och svenska ungdomar, å den andra, jämfört med svenska ungdomar och utlandsfödda ungdomar.

Frågan är då om data bekräftar bilden av yrkesutbildningens gynnsamma effekter på genomströmning och arbetsmarknadsetablering, givet gruppens sociala bakgrund. Under senare år har flera utredningar och

studier tvärt om pekat på att yrkesutbildningarna inte tycks ge tillfredsställande effekter på ungdomars arbetsmarknadsetablering (Wennemo 2004, SOU 2002:120). Två förhållanden brukar framhållas särskilt. För det första har genomströmningen försämrats. Andelen som inte fullföljer utbildningen är betydligt högre i yrkesorienterade program än i studieförberedande program. För det andra är arbetslöshetsstaten högre bland dem som har fullföljt ett yrkesorienterat program jämfört med dem som gått ett studieförberedande program. Men det finns anledning att vara försiktig med slutsatserna. Varje utbildningsgrupps etablerings- och inkomstmönster måste värderas mot bakgrund av gruppens sociala sammansättning. För att kunna bedöma utfallet av olika utbildningsinriktningar krävs att ett betydande antal variabler lyfts fram. Med utgångspunkt från SCB:s databas Louise (se Appendix) och statistik från Skolverket ska vi i de följande avsnitten uppehålla oss vid några av dessa bakgrundsvariabler.

Skillnader i social bakgrund

För att kunna värdera olika utbildningar och utbildningsinriktningar behöver vi alltså kunskaper om elevers utbildningsbakgrund. Uppgifter om betygsresultat från grundskolan ger en uppfattning om elevers tidigare skolprestationer. Vi vet också att betygsresultat är starkt korrelerade till elevers sociala bakgrund. Till att börja med kan vi konstatera att personer med högst grundskoleutbildning respektive yrkesorienterad gymnasieutbildning, i åldern 20-24 år, har

varit starkt överrepresenterade i gruppen med ett betygsresultat från grundskolan som understiger genomsnittet. Avvikelsen ökar också från 1993 och framåt. 1993 uppgick överrepresentationen till knappt 40 procent för dem med högst grundskoleutbildning och till drygt 20 procent för dem med yrkesutbildning. År 2000 var motsvarande uppgifter knappt 65 procent respektive knappt 60 procent. För dem med studieförberedande gymnasieutbildning gällde under samtliga år att de var påtagligt överrepresenterade i gruppen med grundskolebetyg som översteg genomsnittet.

Jämfört med dem som hade en teoretiskt inriktad gymnasieutbildning var det en betydligt större andel bland de yrkesutbildade som hade föräldrar med en årsinkomst som understeg genomsnittet och en utbildning som enbart motsvarade grundskolenivå (se Tabell 1). Bland både dem med högst grundskoleutbildning och gymnasial yrkesutbildning var andelen i gruppen vars föräldrar hade en årsinkomst som understeg medelinkomsten, år 2000, drygt 20 procentenheter högre än vad som motsvarade utbildningsgruppernas andel av det totala antalet 20-24-åringar. Bland dem med en studieförberedande gymnasieutbildning uppgick överrepresentationen i föräldragruppen med årsinkomster över genomsnittet till mellan 15 och 20 procentenheter. Ser vi till föräldrarnas utbildningsnivå kan samma mönster urskiljas. De med högst grundskoleutbildning och gymnasial yrkesutbildning har föräldrar med en svagare utbildningsbakgrund än dem med en studieförberedande gymnasieutbildning. Överrepresentationen i gruppen med föräldrar som enbart har grundskoleutbildning

uppgick till drygt 50 procent för grundskoleutbildade respektive ca 40 procent för yrkesutbildade år 2000.

Uppgifterna om betygsresultat från grundskolan och uppgifterna om föräldrarnas utbildning och inkomst illustrerar hur elever fördelas efter social härkomst. I fortsättningen av detta avsnitt ska några av aspekterna på de olika utbildningsgruppernas sociala villkor följas upp.

Skillnader i sociala villkor

Av dem med mycket låga årsinkomster, under ett prisbasbelopp (36.600 kronor år 2000), utgjorde gruppen med högst grundskoleutbildning nästan en dubbelt så stor andel som gruppens andel av det totala antalet 20-24-åringar (ca 15 procent) under åren 1999 och 2000, vilket också framgår av Tabell 1 nedan. Gruppens andel av dem med socialbidrag var i sin tur närmare fyra gånger så stor som utbildningsgruppens andel av antalet 24-åringar.

20-24-åringar med en teoretiskt inriktad utbildning på gymnasiet som högsta utbildningsnivå var något överrepresenterade bland dem med lägst inkomster under början av undersökningsperioden. De utgjorde en lägre andel av de arbetslösa än vad som svarade mot gruppens andel av det totala antalet 20-24-åringar och var överrepresenterade bland studerande, åtminstone fram till årtiondets mitt. De var klart underrepresenterade i gruppen 20-24-åringar som i huvudsak levde på socialbidrag under åren 1993 till 2000. Representationen bland dem med relativt goda årsinkomster, från tre basbelopp och uppåt, var

Tabell 1.

Andelen med högst grundskoleutbildning, gymnasial yrkesutbildning samt studieförberedande gymnasieutbildning inom olika grupper i förhållande till andelen med respektive utbildning i åldersgruppen som helhet. Ålder 20-24 år.

År	Högst grundskola				Yrkesutbildning				Studieförb. utb.			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
1993	-	0,7	3,7	0,6	1,2	1,1	0,7	0,8	0,6	1,0	0,6	1,2
1994	1,4	0,7	3,3	0,6	1,3	1,2	0,7	0,9	0,8	1,0	0,6	1,2
1995	1,3	0,8	3,2	0,6	1,3	1,2	0,8	0,9	0,8	1,0	0,6	1,1
1996	1,3	0,7	3,3	0,6	1,3	1,2	0,9	0,8	0,9	1,0	0,6	1,1
1997	1,5	0,7	3,5	0,6	1,5	1,2	0,9	0,8	0,8	1,0	0,6	1,1
1998	1,5	0,8	3,8	0,6	1,5	1,2	0,8	0,8	0,7	1,0	0,6	1,2
1999	1,5	0,8	3,9	0,6	1,5	1,2	0,7	0,9	0,5	1,0	0,5	1,1
2000	1,6	0,9	4,4	0,6	1,6	1,3	0,6	0,9	0,7	1,1	0,3	1,2

1=Under medelbetyg grundskolan.

2=Huvudsakligen förvärsarbetande.

3=Huvudsakligen försörd via försörjningsstöd (socialbidrag).

4=Föräldrar med årsinkomster över genomsnittet.

År	Högst grundskola				Yrkesutbildning				Studieförb. utb.			
	5	6	7	8	5	6	7	8	5	6	7	8
1993	1,5	0,9	1,5	0,5	0,7	1,4	1,3	0,3	1,2	0,7	0,7	1,3
1994	1,4	0,9	1,6	0,6	0,8	1,5	1,3	0,4	1,1	0,8	0,8	1,2
1995	1,5	0,8	1,5	0,7	0,7	1,5	1,3	0,4	1,1	0,8	0,9	1,1
1996	1,6	0,8	1,4	0,7	0,9	1,5	1,4	0,4	1,1	0,9	0,9	1,0
1997	1,6	0,7	1,3	0,8	0,8	1,5	1,5	0,4	1,0	1,0	0,9	1,0
1998	1,7	0,7	1,4	0,8	0,8	1,5	1,4	0,4	1,0	1,0	0,9	1,0
1999	1,8	0,7	1,5	0,7	0,8	1,5	1,4	0,4	1,0	1,0	0,8	1,0
2000	1,9	0,8	1,6	0,6	0,7	1,6	1,5	0,4	1,0	1,1	0,8	0,8

5=Inkomster under ett prisbasbelopp.

6=Inkomster över tre prisbasbelopp.

7=Huvudsakligen försörd via a-kassa eller aktivitetsstöd.

8=Studierelaterade inkomster.

I Tabell 1 relateras de tre olika utbildningsgruppernas andel bland de åtta olika kategorierna, t.ex. de under medelbetyg från grundskolan, i förhållande till utbildningsgruppernas andel av det totala antalet personer i åldern 20-24 år. Det betyder att vi får en uppfattning om graden av över- respektive underrepresentation i de 8 olika kategorierna. Om sifferangivelsen är under ett betyder det att en utbildningsgrupp är underrepresenterad i en viss kategori. Om siffran överstiger 1 är de överrepresenterade i förhållande till sin storlek inom åldersgruppen som helhet.

betydligt lägre i början av 1990-talet men steg efterhand och motsvarade i stort sett utbildningsgruppens andel av 20-24-åringarna år 2000.

Övergår vi sedan till gruppen med fullbordad yrkesutbildning på gymnasial nivå, i Tabell 1, kan vi se att dess andel av de arbetslösa var betydligt högre än gruppens andel av det totala antalet 20-24-åringar, i genomsnitt ca 20-30 procentenheter högre. Det är naturligtvis en negativ avvikelse. Men samtidigt pekar helhetsbilden av gruppens försörjningssituation på att etableringsproblemen relativt sett var mindre, inte bara jämfört med dem utan gymnasieutbildning utan också jämfört med dem med en teoretiskt inriktad gymnasieutbildning. De yrkesutbildade har under samtliga år från 1993 och framåt utgjort en mindre andel av antalet socialbidragstagare än utbildningsgruppens storlek motsvarar. Det samma har gällt andelen med årsinkomster under ett prisbasbelopp. Däremot har andelen i gruppen med relativt goda inkomster – tre prisbasbelopp och uppåt – legat betydligt högre än vad som motsvarar de yrkesutbildade 20-24-åringarnas andel av den totala populationen. Av Tabell 1 framgår att andelen var ca 50 procentenheter högre än vad som motsvarade de yrkesutbildades andel av populationen i åldrarna 20-24 år under åren 1993 till 2000. Andelen av de yrkesutbildade som förvärsarbetade och huvudsakligen försörjde sig på löneinkomster var också högre än vad som svarade mot gruppens andel av den totala populationen (ca 20 procentenheter högre).

Den låga andelen socialbidragstagare i kombination med den höga andelen med

goda inkomster talar rimligtvis för att yrkesutbildningen har haft gynnsamma effekter, inte bara ur sysselsättningssynpunkt, utan också på möjligheterna för de berörda personerna att kvalificera sig för en ur försörjningssynpunkt tillräcklig ersättning via arbetslöshetsförsäkringen och/eller andra trygghetsförsäkringar.

Det bör återigen betonas att de uppgifter som presenterats ovan främst hänför sig till personer som fullföljt en utbildning inom ramen för det gamla linjegymnasiet. Det krävs naturligtvis ytterligare forskning och mer grannliga analyser för att man ska kunna uttala sig om kausala samband och mer precisa effekter av yrkesutbildning på gymnasial nivå, men uppgifterna ovan illustrerar ändå några av yrkesutbildningens sociala funktioner.

Bredd och yrkesprofil – ett urval

Det är ingen vågad förmodan att yrkesutbildningar med olika profil och bredd ger olika förutsättningar för både vidare utbildningsval och arbetsmarknadsinträde. En hypotes är att profilerade utbildningar som vätter mot väldefinierade yrken med etablerade certifieringssystem ger förutsättningar för en snabbare övergång från skola till arbetsliv. För att undersöka detta förhållande närmare har vi valt ut nio programinriktningar: omvårdnad, estetisk, medie, barn och fritid, el, fordon och hantverksinriktningarna. För att jämföra dessa inriktningar, som alla räknas som yrkesutbildningar, har vi kompletterat med uppgifter från de studieförberedande utbildning-

Tabell 2.

Andel kort- och långtidsarbetslösa samt andel med inkomster under ett prisbasbelopp respektive över tre prisbasbelopp efter utbildningsinriktning. 22-åringar år 1998.

	K-alös	L-alös	< 1 prisbasb.	> 3 prisbasb.
Omvårdnad	36	18	5	51
Estetisk	47	9	17	13
Medie	43	7	13	34
Barn	44	17	10	32
El	33	6	9	59
Fordon	34	7	8	71
Hantverks	40	18	30	27

Gränsen för att räknas som långtidsarbetslös går vid 6 månaders arbetslöshet

Tabell 3.

Andel kort- och långtidsarbetslösa samt andel med inkomster under ett prisbasbelopp respektive över tre prisbasbelopp efter utbildningsinriktning. 23-åringar år 1999.

	K-alös	L-alös	< 1 prisbasb.	> 3 prisbasb.
Omvårdnad	29	16	4	67
Estetisk	40	7	14	24
Medie	33	7	11	49
Barn	37	14	8	50
El	23	4	6	72
Fordon	27	5	5	81
Hantverks	28	7	31	40

Tabell 4.

Andel kort- och långtidsarbetslösa samt andel med inkomster under ett prisbasbelopp respektive över tre prisbasbelopp efter utbildningsinriktning. 24-åringar år 2000.

	K-alös	L-alös	< 1 prisbasb.	> 3 prisbasb.
Omvårdnad	23	12	3	76
Estetisk	33	5	12	35
Medie	28	4	6	59
Barn	33	11	6	64
El	17	3	4	81
Fordon	22	3	5	86
Hantverks	22	8	31	40

arna samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt program. Vi har följt kohorten som föddes 1976. I Tabellerna 2, 3 och 4 redovisas uppgifter för yrkesinriktningarna. Observera att urvalet avser personer som hade dessa inriktningar som högsta avslutade utbildningsnivå 1996. Samtliga andelsuppgifter avser andelen av det totala antalet personer i åldersgruppen med angiven utbildningsinriktning.

Av tabellerna framgår att arbetslöshets-talen, bland de yrkesorienterade utbildningarna, har varit lägst för personer som följt el- och fordonsinriktningarna. Detta är också inriktningar med väldefinierade yrkesprofiler och tydliga certifieringsregler. Dessa inriktningar motsvaras också av låga andelar med årsinkomster under ett prisbasbelopp och höga andelar med inkomster över tre prisbasbelopp, vilket också antyder en mer framgångsrik etablering på arbetsmarknaden. Hantverksinriktningarna är naturligtvis också klart yrkesprofilerade utbildningar, men här är arbetslöshets-talen högre samtidigt som andelen med inkomster över tre prisbasbelopp är betydligt lägre. Hantverksinriktningen dominerades helt av kvinnliga elever. Det svaga utfallet illustrerar rimligen att utbildningarna orienteras mot verksamheter med en svag sysselsättningsutveckling och osäkra anställningsförhållanden. Omvårdnads- och barn och fritidsinriktningarna är orienterade mot väletablerade yrkesverksamheter inom offentlig sektor. Trots detta är arbetslöshets-talen högre och inkomstuppgifterna betydligt lägre jämfört med el- och fordonsinriktningarna. Förhållandena kan förklaras av kvinnodominansen och den stora andelen

deltidsarbetande.² Den höga andelen långtidsarbetslösa (se Tabell 2-4) skulle alltså kunna förklaras av omfattande deltidsarbetslöshet.

Estetisk inriktning och medieinriktningen representerar två utbildningar med en svagare yrkesprofil. Arbetslöshets-talen är relativt höga samtidigt som andelarna med lägre inkomster också är höga. Utfallet för personer som gått den estetiska inriktningen tycks särskilt svagt. Både den estetiska inriktningen och medieinriktningen är kvinnodominerade utbildningar, om än inte lika utpräglade sådana som hantverks-, omvårdnads- och barn och fritidsinriktningarna. Den något vagare yrkesorienteringen talar för att en större andel av eleverna väljer vidare studier. Våra uppgifter för år 2000 bekräftar också detta. Andelarna av 24-åringarna, med dessa utbildningsinriktningar, som studerade var 35 respektive 23 procent jämfört med enbart tio respektive 13 procent för omvårdnads- och barn och fritidsinriktningarna. Av dem som gått hantverksinriktningarna var det också en relativt stor andel som studerade, 18 procent. Av dem som följt el- och fordonsinriktningarna – som var extremt mansdominerade utbildningar med enbart två procent kvinnliga elever i 1976 års kohort – var det få som studerade år 2000, enbart fyra respektive tio procent. Som jämförelse kan nämnas att av dem som gått samhällsvetenskaplig och naturvetenskaplig utbildning var

---

2 För en mer grannlaga genomgång av könsfördelningen på olika gymnasieprogram vill vi hänvisa till Jan O Jonssons bilaga i SOU 2004:43. Den könsuppdelade arbetsmarknaden: *Könssegreringen inom utbildningssystemet. Förändringar och förklaringar* (bilaga 6).

motsvarande andelar 38 respektive 46 procent. Det finns ett tydligt samband mellan medelbetyg från grundskolan och andelen studerande efter gymnasieutbildningen. Högst betyg, av dem som tillhörde 1976 års kohort och som följt yrkesorienterade utbildningar, hade dem som följt medieinriktningen, den estetiska inriktningen och hantverksinriktningen.

Vi kan alltså förmoda att graden av yrkesprofilering i utbildningen har betydelse, i alla fall på marginalen. Men det finns också en hel rad andra förhållanden som påverkar utfallet av en utbildning i termer av sysselsättning och inkomstutveckling, inte minst branschens ekonomiska styrka, arbetsorganisation och anställningsvillkor. Bakom dessa förhållanden döljer sig inte bara ekonomiska, produktionstekniska och arbetssociologiska förhållanden utan också traditioner förknippade med könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden. Uppgifterna bekräftar bilden av en tydlig uppdelning mellan män och kvinnor, där männen befinner sig i de verksamheter som erbjuder tryggast sysselsättning och förmånligast inkomstutveckling. Det kan tilläggas att medelbetygen från grundskolan tycks ha haft ganska begränsad inverkan i detta sammanhang. Svagast medelbetyg hade de elever i 1976 års kohort som följt el- och fordonsinriktningarna. Trots detta var övergången från skola till arbetsliv mindre problemfylld. Betygens styreffekt framgår framför allt av benägenheten att studera vidare. De unga kvinnorna med högre betyg och sämre förutsättningar i arbetslivet var mer benägna att studera vidare än pojkarna med sämre betygsresultat och bättre utsikter i arbetslivet.

Preliminära slutsatser och bedömningar

Med utgångspunkt i uppsättningen av olika utbildningsmodeller, som diskuterades i det andra avsnittet, ska vi avslutningsvis bedöma de sociala risker som är förknippade med förändringarna av den svenska utbildningsmodellen. Granskar vi utbildningsreformerna kan vi konstatera att Sverige i viss utsträckning har orienterats i riktning mot den amerikanska utbildningsmodellen, d.v.s. de studieförberedande inslagen har utvidgats och yrkesutbildningen har fått en svagare ställning. Det här kan ses som en konsekvens av introduktionen av programgymnasiet och kraven på att alla utbildningar ska erbjuda allmän högskolebehörighet.

Kommunaliseringen av skolan är ett annat uttryck för orienteringen i riktningen mot den amerikanska modellen under 1990-talet. Utvecklingen i riktning mot ökad statlig kontroll och reglering bröts. I stället följde övergripande målstyrning och statlig uppföljning och utvärdering via det nyinrättade skolverket. Med decentraliseringen och den ökade konkurrensen har villkoren för skolorna blivit mer varierade, något som i sin tur återspeglas i en tilltagande segregation och växande statuskillnader mellan olika skolor (Björklund et al. 2003). I en studie av SNS välfärdspolitiska råd från år 2003 konstateras också att skillnaderna mellan grundskolor i olika kommuner har tilltagit och att skillnaderna i tillgången på resurser också påverkar elevers prestationer. Till detta kommer att friskolereformen tycks ha bidragit till segregationen, eftersom friskolor med stor sannolikhet – jäm-

fört med kommunala skolor – rekryterar mer högpresterande elever.

Regeringen överlämnade i maj 2004 en proposition till riksdagen om gymnasieskolan: *Kunskap och kvalitet – elva steg för utveckling av gymnasieskolan*. Förslagen i propositionen kommer inte att leda till några större förändringar av gymnasieskolans nuvarande programstruktur. Förslagen från den parlamentariskt sammansatta Gymnasiekommittén 2000, bland annat på en ny sektorsuppdelning av gymnasieutbildningen där det allmänna teoretiska innehållet utvidgas på de arbetslivsförberedande momentens bekostnad, kommer inte att förverkligas (SOU 2002:120). Det individuella programmet kommer att finnas kvar och förstärkas. Dessutom kommer förutsättningarna för en »modern lärlingsutbildning« att utredas. Arbetslivets insyn och inflytande över utbildningen kommer också att förstärkas genom obligatoriska lokala samråd där partsorganisationer ges möjlighet att påverka yrkesutbildningarnas utformning.

Den utbildningspolitiska trenden på senare år har varit att bredda innehållet i de arbetslivsförberedande utbildningarna. Mot bakgrund av detta har frågan varit om gymnasieskolan ska erbjuda en yrkesutbildning som möjliggör omedelbart inträde i arbetslivet eller om utbildningen ska ses som en plattform för efterföljande färdigutbildning på eftergymnasial nivå.

Yrkesutbildningens funktioner

Som framgick av de inledande avsnitten visar flera internationella studier att yrkes-

utbildningen spelar en viktig social funktion. Yrkesutbildningen har underlättat försörjningen för personer med en bakgrund i familjer med lägre inkomster och låg utbildning, den minskar utslagningen från utbildning på sekundär nivå och motverkar tidig social marginalisering. I Sverige är också ett av de utbildningspolitiska målen att utbildningarna ska kompensera för elevers skilda sociala bakgrunder. Detta mål har långt ifrån infriats, men under 1990-talet tycks yrkesutbildade 20-24-åringar ha haft en klart bättre inkomstutveckling än dem som saknar gymnasieutbildning. De yrkesutbildade har också haft högre sysselsättnings- och inkomstnivåer än dem som har gått en teoretiskt orienterad gymnasieutbildning, vilket naturligtvis främst förklaras av att de med teoretiskt inriktad gymnasieutbildning väljer fortsatta studier.

Det förhållandet att elever inom teoretiskt orienterad gymnasieutbildning i större utsträckning väljer förlängda studier, jämfört med elever med yrkesförberedande utbildning, kan också ses i ljuset av elevernas sociala bakgrund. Det är väl bekant från både svenska och internationella undersökningar, att elever med en ekonomiskt och socialt mer välbeställd bakgrund väljer förlängda studier. De har också lättare att få jobb i samband med övergången från skola till arbetsliv. Det faktum att de i större utsträckning väljer studier framför otrygga arbetsförhållanden kan i sin tur ses som ett uttryck för att den sociala bakgrunden påverkar individens reservationslön, d.v.s. föräldrars utbildningsbakgrund och inkomstnivåer påverkar elevers anspråk på lön och arbetsinnehåll (Caroleo & Pastore 2003).

Yrkesutbildningens positiva sociala effekter som antytts ovan ska på intet sätt skymma att det finns betydande problem. Den svaga genomströmningen under senare år är t.ex. ett stort problem. Men problemen med genomströmningen måste i sin tur relateras till två förhållanden. För det första finns det anledning att förmoda att breddningen av yrkesutbildningarna till 3-åriga program har bidragit till en ökad utslagning av elever. Den andel av populationen i åldrarna 20 och 21 år som hade grundskola som högsta utbildningsnivå ökade från ca tio procent 1996 till knappt 18 procent år 2000. Det innebär alltså att andelen utan gymnasieutbildning nästan fördubblades, något som rimligen måste ha ett samband med gymnasieskolans omläggning.

För det andra finns det anledning att tro att de arbetslivsförberedande utbildningarnas minskade popularitet, jämfört med studieförberedande utbildningar, har bidragit till att de yrkesorienterade programmen på senare år har omfattat en större andel elever med svagare utbildningsresultat från grundskolan och större sociala problem. Bryter vi återigen ut 20-åringarna ur det material som redovisats ovan, kan vi konstatera att andelen yrkesutbildade av dem som hade ett betygsresultat från grundskolan som understeg genomsnittet ökade markant från 1996 fram till år 2000: från ca tio procent till ca 20 procent. Andelen fördubblades således. Samtidigt pekar uppgifterna om elevernas sociala bakgrund på

att fler yrkesutbildade i 20-årsåldern under slutet av 1990-talet kom från hem med föräldrar med svag utbildning och inkomster som låg under genomsnittet. Det kan också ha påverkat genomströmningen negativt.

Avslutande kommentar

Gymnasiekommittén 2000 föreslog en omläggning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar i än mer akademisk riktning. Dagens 17 program skulle ersättas med åtta sektorer med »gemensamma ingångar« för alla elever. Även om intentionerna med förslagen är att rusta ungdomarna bättre inför en arbetsmarknad som ställer högre och bredare kvalifikationskrav, finns det mycket som talar för att en allt starkare betoning på gymnasieskolans studieförberedande uppdrag – på bekostnad av det arbetslivsförberedande uppdraget – kan ha ett pris i form av ökad utslagning och tilltagande inkomstskillnader. Det får i förlängningen också negativa effekter på arbetskraftsutbudet och möjligheterna att finansiera offentlig välfärd. Ur institutionell synpunkt innebär ett minskat utrymme för yrkesutbildningen också en betydande kursändring i förhållande till den svenska modellen på utbildningsområdet under andra hälften av 1900-talet. Det skulle innebära ett mycket avgörande närmande till en generellt inriktad eller amerikansk utbildningsmodell.

Referenser

- Ashton David, Sung Johnny, & Turbin Jill (2000) »Towards a Framework for the Comparative Analysis of National Systems of Skill Formation«, i *International Journal of Training and Development*, vol. 4 nr 1 s. 8-25.
- Autor David H., Katz Lawrence F. & Kreuger Alan B. (1997), *Computing Inequality: Have Computers Changed the Labour Market?* Cambridge, MA: NBER Working Paper No. W5956.
- Björklund Anders, Edin Per-Anders, Fredriksson Per & Krueger Alan B. (2003) *Den svenska skolan – effektiv och jämlik? SNS välfärdspolitiska råd*. Stockholm: SNS Förlag.
- Caroleo, Floro E., & Pastore, Francesco (2003) »Youth participation in the labour market in Germany, Spain and Sweden«, i Hammer, T., (red.), *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*. Bristol: Policy Pr.
- European Commission (2003), *Employment in Europe. Recent trends and prospects*. Luxemburg.
- Eriksson, Robert & Jonsson, Jan O. (1993) *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier* (SOU 1993:85). Stockholm: Fritzes.
- ILO (1998) *World Employment Report 1998-99. Employability in the Global Economy. How Training Matters*. Geneva: ILO.
- Jonsson, Jan O. (2004) »Könssegregeringen inom utbildningssystemet: Förändringar och förklaringar«, Bilaga 6 i SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*. Stockholm: Fritzes.
- Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. Regeringens proposition 2003/04:140. Stockholm: Fritzes.
- Machin, Stephen & van Reenen, John (1998) »Technology and Changes in Skill Structure: Evidence from Seven OECD Countries«, i *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 113 nr 4 s. 1215-1244.
- Mellander, Erik (1999) *Multi-Dimensional Demand for Labour and Skill-Biased Technical Change*. Stockholm: IUI.
- Murray, Åsa (1994) *Ungdomar utan gymnasieskola. En uppföljningsstudie från 13 till 24 års ålder*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ryan, Paul (1999) *The School-to-Work Transition*, Working Paper, Cambridge University, Faculty of Economics.
- SOU 2002:120 *Åtta vägar till kunskap – En ny struktur för gymnasieskolan*. Stockholm: Fritzes.
- Thelen, Kathleen (2004) *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wadensjö, Eskil (1997) *Arbetsmarknaden och välfärdspolitiken*, EpC-Rapport 1997:6, Socialstyrelsen. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wennemo, Irene (2004) *Hur har det gått för yrkesprogrammen?* Stockholm: LO.

Statistikällor

Arbetskraftsundersökningarna (AKU), SCB.

Databasen Louise, SCB.

Appendix

Statistiskt underlag

Det statistiska underlaget härstammar huvudsakligen från SCB:s longitudinella databas Louise. Louise (Longitudinell databas för utbildning, inkomst och sysselsättning) omfattade ursprungligen endast individer i arbetskraften från åren 1990 och framåt, men har efterhand kompletterats med individuppgifter om ungdomar och äldre. Materialet i databasen belyser de olika individernas kön, etniska bakgrund, utbildning, karriärer på arbetsmarknaden, inkomster och sociala status. Sammantaget innebär detta att individers socioekonomiska karriärer kan följas över tid.

Undersökningarna i vår rapport fokuserar

på ungdomar i åldrarna 20 – 24 år, främst under perioden 1993 till 2000. Att flera av undersökningarna startar först 1993 förklaras av att tillförlitliga uppgifter om arbetslöshet i Louise inte kan erhållas för tidigare år. Totalt består populationen av 1.399.756 individer varav samtliga under minst ett år under perioden 1993–2000 varit i åldern 20 – 24 år. Populationsurvalet har kompletterats med variabler som beskriver grundskolebetyg, utbildningskarriärer efter grundskolan, inkomster omvandlade i prisbasbelopp, uppgifter om inkomstkällor, arbetslöshet, kön, etnicitet, föräldrars utbildningsnivå och inkomster.

Summary

Vocational Education and Social Policy

In research connected to economics, education is often treated as a private and collective investment that results in growing income and better economic performance. In this article we discuss the effects of vocational education from another perspective, as a part of social policy. The Swedish tradition of school-based vocational training is compared to different models of education at secondary level: especially the German apprentice system and the tra-

dition of general education in American high schools. Our historical and empirical analysis – partly based on a review of other research and partly founded on statistics from the Louise database (Statistics Sweden) – results in three conclusions:

(1) An international comparison between different educational models shows that there is a connection between strong labour market organisations, relatively even income distribution and the volumes of

vocational education and training. Liberal labour market regimes and social policy models are connected to general education streams at secondary level. Elementary vocational training is seen as a responsibility for private companies as well as individuals, which most likely contribute to the poor status of vocational education in schools as well as in companies in countries with a US-style liberal labour market regime.

(2) A follow-up study concerning Swedes aged between 20 and 24 shows that individuals with only primary education have been hard hit by unemployment, low income and inactivity during the 1990s. This is of course what we expected. But the same study shows that individuals who completed a vocational track at the secondary level succeeded fairly well in terms of

employment and income levels during the 1990s. This is especially true if we acknowledge the differences in social backgrounds between pupils in vocational education and pupils following tracks preparing for higher education at secondary level.

(3) The reforms of the Swedish secondary-level institutions during the 1990s have resulted in a more generally orientated education. Even the vocational tracks are supposed to serve the political aim that every pupil should acquire enough theoretical skills to gain access to higher education. In this article we argue that these changes partly explains the negative statistics showing growing numbers of students that never finish their education – something that in the end contributes to higher unemployment and more problems connected to inactivity among young adults in Sweden.